

ANADOLU TURNALARI

ANATOLIAN CRANES

ANADOLU TURNALARI

Biyoloji, Kùltür, Koruma

*ANATOLIAN CRANES
BIOLOGY, CULTURE, CONSERVATION*

Editörler/Editors

Ufuk Özdağ ve Gonca Gökâlþ Alpaslan

ürün yayınları

Ankara, 2019

ANADOLU TURNALARI: BİYOLOJİ, KÜLTÜR, KORUMA
ANATOLIAN CRANES: BIOLOGY, CULTURE, CONSERVATION

Editörler/Editors: Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan

ISBN: 978-625-7037-05-1

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant: Koray Üstün

Kapak Tasarımı/Cover Design: Mutlu Kart Gür

© 2019 Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan

Bu kitabın tüm yayım hakları saklıdır

Kitaptaki yazılarda yer alan görsellerin yasal sorumluluğu ve yazıların dışıinsel sorumluluğu makalelerin yazarlarına aittir.

Ürün Yayınları

Yöneten: Metin Turan

Yönetim ve Yazışma

Konur Sokak 36/13, Kızılay Ankara

Tel: (312) 4253920 Fax: (312) 4175723

e-posta: urunyayinlari@gmail.com - www.urunyayinlari.com

Sayfa Düzeni ve Baskı Hazırlık: Uluslararası Ltd. Şti.

Baskı ve Cilt: Başkent Klşe Matbaacılık, Ankara

® Ürün Yayınları bir Uluslararası Eğitim, Öğretim Ltd. Şti. kuruluşudur.

BU TOPRAKLARDA YAŞAMIŞ TÜM TURNALARA...

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Teşekkür / <i>Acknowledgements</i>	xi
Editörlerin Önsözü / <i>A Few Words from Editors</i>	
Anadolu Turnalarının Çağrısı / <i>Call of the Anatolian Cranes</i>	xiii
Ufuk Özdağ	
Turnalar Uçun / <i>Fly Away Cranes</i>	xvii
Gonca Gökalp Alpaslan	
Turna Symbiosis Derneği Başkanının Önsözü / <i>Foreword from the Director of Crane Symbiosis Association</i>	
Turna Efsanesi ve Gerçek / <i>Cranes: Legends and Facts</i>	xxi
Ayşen Erdil	

1. BÖLÜM / PART 1

ANADOLU'DAN ÖTEYE: ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR BEYOND ANATOLIA: INTERNATIONAL VOICES

Dünyada Turnaların Durumu ve Tehditler	3
<i>Status of and Threats to the Cranes of the World</i>	19
James Harris & George Archibald	
Çeviren/ <i>Translated by</i> : Nisa Sevsay	
Turnaların Çağrısı	35
<i>The Calling of Cranes</i>	41
Curt Meine	
Çeviren/ <i>Translated by</i> : Merve Baygür	
Trans-Kafkasya Avrasya Turnası Grus Grus Archibaldi'nin Özellikleri ve Türlün Tarihi.....	45
<i>Feature of Transcaucasian Eurasian Crane: Grus Grus Archibaldi and History of His Description</i>	59
Valentin Y. Ilyashenko & Mamikon G. Ghasabyan	
Çeviren/ <i>Translated by</i> : Yasemin Oduncuoğlu	

Avrasya Turnasının Doğu Avrupa Göç Yolundaki Önemli Enerji Depolama Alanları: Ukrayna ve Türkiye 73
The Main Energy Reserves Replenishment Sites for Eurasian Crane on the East European Flyway - Ukraine and Turkey..... 89

Petro Gorlov

Çeviren/Translated by: Yasemin Oduncuoğlu

Askania Nova Biyosfer Rezervi'nde "Dünya Turna Günü" 105
"World Day of the Crane" in the Biosphere Reserve Askania Nova.....111

Petro Gorlov

Çeviren/Translated by: Yasemin Oduncuoğlu

Telli Turnanın Azak-Karadeniz Popülasyonu: Günümüzde Durum, Sorunlar ve Beklentiler 117
The Azov-Black Sea Population of the Demoiselle Crane: Status, Problems and Prospects 127

Yuriy A. Andryushchenko

Çeviren/Translated by: Sinem Turgut

2. BÖLÜM / PART 2

ANADOLU TURNALARI: EDEBİYAT VE SANAT ANATOLIAN CRANES: LITERATURE AND THE ARTS

"Evrim Orkestrasının Trompeti" Turnalar: Bir Restorasyon Çevreci Eleştirisi Uygulaması
Cranes Are the "Trumpets in the Orchestra of Evolution": A Restoration Ecocriticism Approach..... 137

Ufuk Özdağ

Türkülerden Turnalara: Bir Kişisel Örnek Olay İncelemesi
From Folk Songs to Cranes: A Personal Case Study..... 151

Françoise Arnaud Demir

Modern Türk Şiirinde Turnanın Çağrışımları
Crane Associations in Modern Turkish Poetry 159

Macit Balık

İdeal İnsan Donuna Giren Turnaların Romanı
The Novel on Cranes in Ideal Human Form 171

Sibel Bulut

Türk Kültüründe Turna Kültü Bağlamında Turna Teli/Teleği Takma Geleneği <i>The Tradition of Wearing Crane Feathers in Turkish Culture</i>	181
Hiclal Demir	
<i>Kuş Olsam Evime Uçsam</i> Romanında Savaş Karşıtı Bir Söylemin Simgesi Olarak Turna Kuşu <i>The Crane Bird as a Symbol of Anti-War Discourse in the Novel, Kuş Olsam Evime Uçsam (I Wish I Could Fly Home Like a Bird</i>	191
Nurtaç Ergün Atbaşı	
Prehistorik Turna Dansı ve Ritüeller <i>Prehistoric Crane Dance and Rituals</i>	197
Neyir Kolankaya Bostancı	
Anadolu Kültüründe ve Halk Türkülerinde Turnalar	211
<i>Cranes in Anatolian Culture and Folk Songs</i>	
F. Gülay Mirzaoğlu	
Turna: Bilgelğin Kanatlı Tezahürü <i>The Crane: Winged Manifestation of Wisdom</i>	231
Murat Faik Özçelik	
Örneklerle Azerbaycan Şiirinde Turna <i>Cranes in Azerbaijani Poetry</i>	249
Seyran Qayıbov	
Mahir Ünsal Eriş'in "Dedemin Turnası" Adlı Öyküsünde Doğa Farkındalığı <i>Nature Awareness in Mahir Ünsal Eriş's Short Story "Dedemin Turnası" (Grandpa's Crane)</i>	257
Koray Üstün	
Bilmece, Bildirmece! / <i>Cranes and Riddles</i>	269
Miraç Yılmaz	

3. BÖLÜM / PART 3

ANADOLU TURNALARI: ARAŞTIRMA, KORUMA, BEKLENTİLER
ANATOLIAN CRANES: RESEARCH, CONSERVATION, PROSPECTS

Turnalar, Sulak Alanlarımız ve Sorunları
Cranes, Our Wetlands and the Challenges..... 273

Hakan Yiğitbaşıoğlu

İlham Kaynağı Turnalar
Cranes: A Source of Inspiration..... 283

Ferdi Akarsu

Eğitimde Turna Kuşu
Cranes in the Education System..... 291

Nergiz Belen

Turnalar, Avcılık ve Sulak Alanlar İlişkisi
Cranes and the Relationship between Hunting and Wetlands..... 297

Mehmet Ekizoğlu

Turna Gözlemleri
A Closer Look at Cranes..... 303

Tansu Gürpınar

Turna Biyolojisi ve Koruma Çalışmaları
Crane Biology and Conservation Efforts 309

Burak Tatar

Yaban Hayatının Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar: Yaşam Alanı Tahribi, Tarım İlaçları ve Usulsüz Avcılık

Keeping Cranes Safe: Habitat Deterioration, Pesticides, and Unlawful Hunting 317

Süha Umar

KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS 325

TEŞEKKÜR

Ortak bir çabanın ürünü olan *Anadolu Turnaları* için teşekkür etmek istediğimiz birçok kişi bulunuyor. Öncelikle kitabımıza yurtiçi ve yurt dışından katkıda bulunan turna dostlarına içtenlikle teşekkür ederiz. Yurt dışından katılan yazarlarımızın yazılarını Türkçeye çeviren Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü mezunları Yasemin Oduncuoğlu, Sinem Turgut, Nisa Sevsay ve Merve Baygür'e en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Anadolu Turnaları'nda yer alan James Harris ve Dr. George Archibald'ın makalesine tekrar basım izni veren VII. European Crane Conference *Proceedings* editörlerine; Dr. Curt Meine'nin yazısına tekrar basım izni veren *Center for Humans and Nature* yönetimine en içten teşekkürlerimizi sunarız. Yoğun çalışmaları arasında bize de zaman ayırarak kitabın kapak tasarımını yapan Doç. Dr. Mutlu Kart Gür'e; kitabın redaksiyon sürecinde büyük yardımlarını gördüğümüz Dr. Öğretim Üyesi Koray Üstün'e, *Anadolu Turnaları*'nı özenle yayıma hazırlayan ve kitabın basımını yapan Ürün Yayınları'na ve özellikle Sayın Muharrem Yalçınkaya'ya teşekkürlerimizi bir borç biliriz.

Değişik disiplinlerden gelen yazarların metinlerini *Anadolu Turnaları*'nda biraraya getirirken bütünlük ve tutarlılık sağlamaya özen gösterdik. Disiplinlerarası bir yaklaşımla derlediğimiz bu kitabın turnalarımız açısından yeni bir ufuk açacağını, yeni bir duyarlılık ve bilinç sağlayacağını ümit ediyor keyifli okumalar diliyoruz.

Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan

EDİTÖRLERİN ÖNSÖZÜ
A FEW WORDS FROM THE EDITORS

ANADOLU TURNALARININ ÇAĞRISI

Ufuk Özdağ

Uluslararası Turna Vakfı'nın kurucu üyesi Dr. George Archibald'ın, "Turna ve telli turna dünyada tehdit altında değil ama anavatanı Türkiye'de tehdit altında" sözleri *Anadolu Turnaları* kitabının ortaya çıkmasında büyük rol oynadı. Dünyada on beş tür turna arasında, Türkiye'de en çok bilinen türler, turna (*Grus grus*) ve telli turna (*Anthropoides virgo*) meğer dünyada değil de ülkemizde tehdit altındaymış... Ülkemizde kuşbilimciler bu türlerin sayısının topraklarımızda on ila yirmi arasında olduğu yönünde tahmin yürütüyorlar. Bu gerçeği öğrenince, alanımızın sınırlarını aşarak, bu efsanevi canlılara yaygın algı yaratmak için bir yolculuğa çıkmayı arzu ettik.

Yaşadıkları alanlar göz önünde bulundurulunca tehdit altında olmayan dört türden ikisi, anavatanı Türkiye olan turna ve telli turnadır. Ancak ne yazık ki, Türkiye'de hem turnanın (*Grus grus*) hem de telli turnanın (*Anthropoides virgo*) yuvalama popülasyonları çok düşüktür. (Archibald, kişisel iletişim, 1 Ağustos 2010)

Dr. George Archibald, merkezi Wisconsin, Baraboo'da bulunan Uluslararası Turna Vakfı'nın (International Crane Foundation ICF) kurucu üyesidir. Hayatını dünyada on beş tür turnanın ve habitatlarının korumasına adanmıştır. Hayatımda tanıma şansına eriştiğim nadir insanlardan biri olan Dr. Archibald ile 2010 yılında tanıştım. O sırada Wisconsin, Baraboo'da Aldo Leopold Vakfı'nda konuk araştırmacı olarak bulunuyor, doğa korumanın temel kitabı olarak bilinen eser *A Sand County Almanac*'ı Türkçeye çeviriyordum. Ülkemizde habitat kayıpları nedeniyle yok olan turnalara ilgimi öğrenen Leopold Vakfı'nın değerli üyesi, doğa korumacı Dr. Curt Meine beni Dr. Archibald ile tanıştırdı. Archibald da ertesi gün beni Baraboo yakınlarında bulunan Uluslararası Turna Vakfı'na davet etti. Dünyadaki on beş turna türünün hepsini birden aynı cennet mekânda gördüğüm o günün şaşkınlığını hâlâ unutamıyorum. Vakıftaki görevliler beni dünya çapında gerçekleştirdikleri koruma çalışmaları hakkında aydınlattı. "Captive Breeding" denen yöntemi ilk kez duydum: Turnaların çok sayıda bulunduğu bir yöreden yumurtalar alınıyor ve ICF'de yavruların

yumurtadan çıkması bekleniyor, özenle büyütülen yavrular dünyada türün neslinin tehdit altında olduğu yerlere bırakılıyor. İşte bunları duyunca bizim yok olan telli turnalarımızı semalarımıza geri getirmeye katkıda bulunmak en büyük hayalim oldu. Birkaç ay daha ABD’de kalacaktım ama sabırsızlanarak Orman Bakanlığımıza telefon edip, bakanlığımızın, mevcut ve gelecekteki turna projelerinde Uluslararası Turna Vakfı (ICF) ile işbirliği yapmalarını önerdim. Aynı yılın içinde, George Archibald, bakanlığımızdaki (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü) tüm daire başkanlarına yollanmak üzere resmi mektuplar hazırladı ve benden de mektuplara ilave edeceği kısa bir yazı istedi. Ben yazıyı itinayla kaleme aldıktan sonra mektuplar postaya verildi. Bir kaç yıl sonra bakanlığımız ve ICF arasında işbirliği doğdu... Eğer bu işbirliğinde küçük de olsa bir katkı olduysa ne mutlu bana. Uluslararası Turna Vakfı’nın üyesi Sayın Ferdi Akarsu gelişen ilişkileri şöyle anlatıyor:

2015 ve 2016 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı, Uluslararası Turna Vakfı ve Almanya Turna Koruma Kurumu arasında hem turnaların korunması hem de turna araştırma teknikleri bakımından ülkemizin kapasitesini arttırmak için bir işbirliği sözleşmesi imzalandı. Sözleşme kapsamında bu üç kurumun ortaklığıyla Anadolu turnalarının uydu vericileri sayesinde etkin bir şekilde araştırılması sağlandı. Yine bu çalışmalar neticesinde Bakanlığımızda turna araştırmaları konusunda yetkin uzmanlar yetiştirildi. Günümüzde turnalara yönelik uydu vericili ve halkalama yöntemiyle yapılan araştırmalarda, Bakanlığımız uzmanları bu araştırmaları yürütmektedir. (Akarsu, kişisel iletişim, 30 Eylül 2019)

2015 yılında Dr. Archibald’ın Ankara’yı ziyareti beni Turna Symbiosis Derneği Başkanı sevgili Ayşen Erdil ile biraraya getirdi. Hep birlikte olduğumuz Kulu Gölü seyahatinde Ayşen bana yakında açılışını yapacakları “Gitme Turnam” sergisinin davetiyesini verince birkaç ay sonra (2015 yılında) Hacettepe Üniversitesi’nde düzenleyeceğimiz “Anadolu Turnaları” sempozyumu ve “Gitme Turnam” sergisinin de temelleri hemen o gün atıldı.

Bu kitaptaki yazıların bir kısmı Hacettepe Üniversitesi’nde kurucu müdürü olduğum Toprak Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Turna Symbiosis Derneği’nin ortaklaşa düzenlediği işte bu sempozyum ve serginin ürünüdür. Sempozyumda bildiri sunan değerli turna dostları ve araştırmacılar çalışmalarını kitabımıza vermeye gönüllü oldular. Curt Meine ve George Archibald sayesinde kitabımıza yurt dışındaki turna araştırmacılarından da çok değerli katkılar oldu ve böylece kitabımızın kapsamı genişledi. Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü’nün değerli öğrencileri/mezunları, Yasemin Oduncuoğlu, Sinem Turgut, Nisa Sevsay ve Merve Baygür İngilizce makaleleri Türkçeye çevirdi.

Kitabı baskıya hazırlama serüveninin de her günü, her anı keyifli geçti... Yazarlarımıza ve çevirmenlerimize en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Yazımın başında belirttiğim gibi ülkemizde artık neredeyse tükenmiş olan turnalarımız dünyanın başka yerlerinde tehdit altında değil. Ülkemizdeki durumun sebebine gelince, turnalarımızın habitatları yok edilmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında tam otuz sekiz sulak alan -eskinin deyişiyle bataklık- yok edilmiştir. Oysa o bataklıkların en değerli özelliği yabanıl oluşlarıydı... On binlerce turnaya ev sahipliği yapıyordu o sulak alanlar. Topraklarımızdan gelmiş geçmiş ve asırlar boyu bu topraklarda beslenmiş, üremiş ve yaşam döngüsüne karışmış bu asil canlıların olağanüstü yaşamlarını algılayabilseydik keşke... Şimdi turnalardan yoksun topraklardaki hüznü hissedebiliyoruz. Bugün, vaktiyle turnalara ev sahipliği yapmış topraklarda hüküm süren hüznü hava, Leopold'un "Sulak Alana Ağıt" adlı yazısındaki anlamlı sözleriyle, "belki de eskiden buraların turnalarla dolup taşıyor olması"ndan doğuyor.

Dünyadaki on beş tür turnanın hepsini yakından gözlemleyebileceğiniz Uluslararası Turna Vakfı'nın ağ erişim sayfasında gördüğüm kısa yazı ile sözlerimi bitiriyorum:

Ortabatının Yıllık Turna Sayımı etkinliğine ilgi gösterdiğiniz için teşekkürler! Her yıl Nisan ortasında iki binin üzerinde gönüllü kendi yörelerindeki sulak alanlara ve kuş gözlem alanlarına seyahat ederek bu Turna Sayımı etkinliğine katılıyor. Kanada (Sandhill) ve Haykıran (Whooping) turnalarının bu yıllık sayımı yukarı ortabatının altı eyaletindeki doksan bölgeyi kapsamaktadır. (Wisconsin, Illinois'nin bazı bölümleri, Indiana, Iowa, Michigan ve Minnesota).

Her sene nisan ortasında iki bin civarında gönüllü kendi yaşadıkları bölgenin sulak alanlarına gidiyor ve *Turna Sayımı* etkinliğine katılıyor. Gönüllüler bu etkinliğe her sene dahil oluyor. Bu turna sayımı etkinliğinin eskiden beri olduğu sanılmasın. Atlantik'in öte yakasında da yeni tarım alanları açmak için bataklıkları, turna habitatlarını kurutma furyası yaşanmıştı. Daha sonra hataların farkına varılmış, kurutulan sulak alanlar drenaj kanalları kapatılarak geri kazanılmıştı. Bu restorasyon neticesinde göç mevsimlerinde Amerika'da turnaların sayısı çeşitli bölgelerde onbinleri buluyor.

Anadolu Turnaları kitabının, turnalara, turna habitatlarına, topraklarımıza, sularımıza, biyoçeşitliliğe, yabanıl doğaya ve yaban hayatına farkındalığımızı artırıcı bir etki yaratmasını yürekten diliyor, göz alıcı turnaların ülkemizde artık tehdit altında olmadığı bir çağı kucaklamayı dört gözle bekliyoruz...

TURNALAR UÇUN

Gonca Gökalp Alpaslan

Anadolu Turnaları kitabının hazırlıkları boyunca kendimi hep şu güzel ezgiyi mırıldanırken buldum: “Turnalar uçun, yayladan geçin, yarimi seçin turnalar”. Ramazan Gökalp Arkin’in dizeleriyle Saadettin Kaynak’ın bestelediği bu hicaz şarkının nefis nakaratı, Türk şiirinin vazgeçilmez esin kaynağı doğayı, Anadolu coğrafyasının çevremizi saran büyüleyici güzelliğini düşündürmüyor mu? Haber getirsin götürsün diye seslenilen turnalar, bir zamanlar sadece yaşadığı coğrafyayla ve ekip biçtiği toprağıyla sınırlı insanoğlunun özgürlük ve uçup gitme hayallerini süslediği gibi bugünün elektronik mektuplaşmalarının hızını da temsil ediyor sanki. Gözden uzak olsa da gönüldeki sevgilinin yerini yurdunu bilen, aşkın ve âşıkların sırlarını içtenlikle taşıyan iyi kalpli bir haberci dost gibidir turnalar çünkü. Uçuşuyla çok uzakları düşündüren, geçmez sanılan zamanlardan sonra aynı topraklara dönüşüyle umudu ve sevinci hissettiren, belki de bu nedenle avlanmayan, kutsallaştırılan turnalar... Ahmet Haşim’in “göl kuşları” gibi zamansız, imgesel, uzak ve bir o kadar da yakın, tanıdık, dert ortağı turnalar...

Anadolu türkülerinin derin hüznünü yansıtan “Allı Turnam” türküsünde “Allı turnam bizim ele varırsan şeker söyle, kaymak söyle, bal söyle” diye seslenilen turnalar... “Eğer bizi sual eden olursa, boynu bükük benzi soluk yar söyle, gülüm gülüm kırıldı kolum tutmuyor elim turnalar ey, ah gülüm gülüm yar gülüm gülüm, kız gülüm gülüm turnalar ey”. Akşam olsun dön geri diye çağrılan turnalar, bugünün ozanlarına ve müzisyenlerine de ilham veriyor hâlâ... *Doğa İçin Çal* kapsamında fonda bini aşkın turnanın şiirsel görüntüsüyle *Turnalar Hep Uçsun* projesine Türkiye’den doksan sekiz müzisyenin gönüllü katılması ve bu eşsiz türkünün özüne sadık kalınarak çağdaş bir yorumla seslendirilmesi, turnaların ve türkülerimizin kuşakları nasıl da birbirine bağladığının açık kanıtı... Çünkü sanat ve doğa, birleştirir. Dünyanın ulaştığı bu noktada tehdit altındaki kültürlere, dillere, türlere, doğaya dair duyarlılığımız da yükseliyor. Herkes kendi uzmanlık alanı çerçevesinde türlerin yokoluşuna karşı bir duruş göstermek zorunda hissediyor kendini, kimi bilimle kimi sanatla.

O nedenledir ki sanatçıların, üniversitelerdeki her alandan bilimcilerin ve bağımsız araştırmacıların, sivil toplum kuruluşlarının ve devlet kurumlarının birleşmesi gerekiyor. İşte *Anadolu Turnaları* kitabımız, bu isteğin emeğe dönüşmüş bir ürünü.

Uzmanlık alanı turna olan, onların göç yollarını belirlemeye, üremelerini takibe, alt türlerini tanımlamaya ömrünü adanmış kuşbilimcilerin yazılarından turnaların yaşamına dair ne çok şey öğreniyoruz. Hepsinin türkülerde, şarkılarda, danslarda, resimlerde, duvarlarda, taşlarda karşılığının olduğunu da sanatçılardan ve sanat araştırmacılarından izliyor, okuyoruz. *Anadolu Turnaları*'nda sadece bilim dalları değil, ülkeler, coğrafyalar, kültürler de birleşiyor. Türk yazarın satırlarında Japon kızının turna düşleri kendini gösteriyor, insanlığın uygarlık tarihini değiştiren Göbeklitepe'nin taşlarında binlerce yılın turnaları ölümsüzleşiyor. Böylece turnalar doğanın evrimsel çizgisinde sonsuzca göç ederek tarihleri ve coğrafyaları birbirine bağlıyor. Uzak Doğu'dan Amerika'ya Anadolu coğrafyasından Avrupa'ya kanat çırparak, sulak alanlarda durup soluklanarak insanlığın uzaklara ve sevdiklerine dair umutlarını tazeliyor ve nedense hep hüznü çağırıyor. "Üç telli dört telli beş telli turnam, sen olmaz isen ben buralarda durmam, sen gelmez isen ben sensiz olmam" diyen ozanların hüznü ezgileriyle edalı, nazlı, elde avuçta tutulamayan sevgililerle özdeşleşiyor. Dünün âşıklarına olduğu kadar bugünün âşıklarına da hem ortak hem yoldaş oluyor. Kanatlarını açtıklarında ne kadar kocaman olsalar da zarif, nazik kuşlar olarak anılıyor, hep sadakati, vefayı, hüznü, sevdâyı hissettiriyor. Belki hiç kavga etmediklerinden belki sonsuzca uzaklara gidip geldiklerinden belki eşlerine bağlılıklarından belki tüylerinden belki gözlerinden belki seslerinden... Her nasılsa turnalar bizi, farklı ülkelere ve farklı alanlardan araştırmacıyı, yazarı, sanatçıyı, doğa korumacıyı ve doğaseveri tellerine bağlıyor, kanatlarında başka diyarlara götürüp getiriyor.

Turnaların filmlerde, fotoğraflarda, resimlerde, şarkılarda giderek daha az rastlanan bir imgeye dönüşmesiyle turna araştırmacılarının ve gözlemcilerinin yazılarında dikkat çektikleri sulak alanların azalmasına, konaklama ve üreme bölgelerinin yok olmasına dair verilerin birbirini nasıl tamamladığını *Anadolu Turnaları* kitabındaki yazıları okurken fark edeceğinizi umuyoruz. Sorular ve sorunlar, tespitler, çözümler ve öneriler yazıların birbirini bütünleyen yanı. 20. yüzyılın en büyük insanlık suçlarından biri olan nükleer saldırılara rağmen turnanın kanatlarında umudu taşıyorsa turnaların tehdit altında olan varlığına dair yapacağımız bir şeyler olduğuna inancımız da vardır.

Anadolu Turnaları kitabımıza çok değerli yazılarıyla katılan, sabırla bizi bekleyen ve Türk kültüründe, Anadolu topraklarında çok özel bir yere sahip olan turnalara dair heyecanımızı paylaşarak bilgilerini, yıllara dayanan gözlem ve birikimlerini bu ortak kitaba aktaran yazarlarımıza içtenlikle teşekkür ediyor ve saygılarımızı sunuyoruz. Fen bilimlerinin ve sosyal bilimlerin birbirine yaklaşmasına vesile olduğumuzu umarak tamamladığımız kitabımızın başka ortak çalışmalara da ilham vermesini diliyoruz. *Anadolu Turnaları*'ndaki yazıların turnaların binlerce yıllık kanat çırpışının sürmesine dair bir çabanın yalın, sade, umutlu bir örneği olmasını umuyoruz. Son olarak ve daima "turnalar uçun" şarkısını gönülden mırıldanıyoruz hep birlikte...

TURNA SYMBİOSİS DERNEĞİ BAŞKANININ ÖNSÖZÜ

TURNA EFSANESİ VE GERÇEK

Ayşen Erdil

Bir şaman öğretisi doğada hiçbir şeyin sadece kendisi için yaşamadığını söyler. Doğanın kanunu birbirini yaşatarak yaşamaktır.

Bilim insanlarına göre turnalar on beş milyon senedir bu dünyada yaşamakta, elli bin senedir de insanla karşılaşmaktadır. Bu kuşun güzelliği, dokunaklı sesi, kur dansı, göç için uçarken V şeklinde dizilerek gökyüzünde çok yükseklere çıkması insanları derinden etkilemiştir. Turnanın büyümesine kapılan insanlar ona çeşitli mistik özellikler atfetmiştir. Çok yükseklerde uçuşması cennetle, uçarken duyulan etkileyici sesi yaratılışla ilişkilendirilmiştir. Doğa bilimcisi Aldo Leopold'un deyişiyle, sesleri o kadar etkileyicidir ki sadece bir kuşun ötüşünü değil, yaratılışı anlatan bir senfonideki trompetleri duyar gibi oluruz.

İnsanların turnayla ilişkisini sanata taşıması çok eski zamanlara dayanır. İsveç'in batısında beş bin yıl önce kayalara çizilmiş turna dansı yapan insan figürleri bulunmuş. Güney İspanya'da Tajo Segura mağarasında bulunan kuluçkaya yatmış turna resmi altı bin sene öncesine tarihlenir. İngiltere'deki bir mağarada on iki bin yıl önce taşa yontulmuş turna ve kuğu resmi bulunmuştur. Güneydoğu Anadolu'da Göbeklitepe kazılarında insanlık tarihinin ilk dini mabedi olarak belgelenen taşlar üzerindeki turna figürleri günümüzden on iki bin yıl önce çizilmiş. 1995 senesinde Çatalhöyük'te neolitik çağa ait turna kostümü kalıntıları bulundu. Sekiz bin beş yaz yıl önce yapılan bu kostüm turna (Grus grus - Eurasian Crane) tüylerinden hazırlanmış iki kanat şeklindeydi. Eski insanların hayatında hayvanların etkisini inceleyen arkeologlar Zooarchelogs bu kanatların evlilik törenindeki turna dansı için dansçının kollarına takıldığını düşünüyorlar. 1990'larda arkeologlar Çin'in Henan bölgesinde kırmızı taçlı turna (Grus japonensis - Red-crowned Crane) kemiğinden yapılmış altı adet flüt buldu. Flütlerin MÖ 7000-5,700 senelerinde yapıldığı tespit edildi. 9000 yaşında olan bu flütler son derece etkileyici ses üreten birer müzik aletidir.

Dünyada pekçok halk ayinlerinde ve törensel danslarında çevrelerinde gördükleri hayvan ve kuşların hareketlerini taklit etmektedir. Turnanın muhteşem bir görsel şölen olan dansı Japonya, Kore, Sibiryaya, Avustralya, Kuzey Amerika ve Anadolu'da taklit edilmektedir. Turnalar dansları ile birbirlerine kur yaparak, uzun ömürlerinin sonuna kadar beraber yaşayacakları eşlerini seçiyorlar. Çiftlerin dansının üreme içgüdüsünü tetiklediği, aralarındaki bağlılığı kuvvetlendirdiği düşünülüyor. Gençler ise sosyalleşmek için dans ediyorlar. Dansta karşılıklı havaya zıplıyor, yerden aldıkları kuru otları havaya savuruyor, uzun boyunlarını dalga dalga hareket ettiriyor, başlarını önce öne eğip, sonra gökyüzüne kaldırıyor, kanatlarını çırpıyor, birbirlerine reverans yapıyorlar.

Göründükleri her toplum bu kuşları efsaneler, masallar, şiirler, şarkılar, türküler, danslar, yontular, resimler, giysiler, süs objeleri şeklinde günümüze aktarmıştır. Tek eşli olan turnalar eşler arasında sadakat, eşe ve ebeveyne bağlılık sembolüdür. Tehlikelere karşı dikkatli olma, aileyi koruma "turna gibi olmak"tır.

Kondukları tarlaya bereket, göründükleri insana şans, uzun ömür ve sağlık getirirler. Habercidirler; sevgiliye, askerdeki oğula mektup taşırlar. Hava durumunu bildirir, yağmur müjdesi verir, göçleri ile mevsim değişikliklerini, toprağın işlenme zamanını haber verirler.

İskenderiye'de MS. 400'de yaşamış olan eğitimci Horapollo turnanın gökyüzü gözlemcilerinin sembolü olduğunu söyler. Çok yüksekte uçmaların sebebinin gök olaylarını incelemek, yağmur bulutlarını takip etmek için olduğunu düşünür. Horapollo, turnaların birlikte olma, üreme çağrısı (unison call) sırasında başlarını göğe doğru uzatmalarını cennetle ilişkilendirir, "Başlarını cennete doğru kaldırarak oraya sesleniyorlar" der. Çiftçiler turnaların göçünün ardından yağmur geleceğini bilerek tohum ekmeye başladılar. Eski Mısır resimlerinde, yazısında turna (*Grus grus* – Eurasian Crane) sıkça kullanılmıştır. Az sayıda mabette ve mezarda telli turna (*Anthoropoides virgo*- Demoiselle Crane) resmine de rastlanmaktadır. Bunun en bilinen örneği ilk ve tek kadın firavun olan kraliçe Hatşepsut'un mezar tapınağındadır ve kraliçeye telli turna hediye edilmesini göstermektedir.

MÖ 6. yy'da yaşadığı var sayılan masalcısı Ezop kahramanları hayvanlar olan ve onların aracılığı ile insanlara dersler verdiği masalları ile büyük ün kazanmıştır. Ezop'un yaşamıyla ilgili bilgiler kesin değildir. Trakya'da doğduğu, bir süre köle olarak Samos adasında yaşadığı, özgür bırakılınca birçok ülkeye yolculuk yaptığı söylenir. Masallarından

yedisinde turna vardır. “Kurt ve Turna” masalı Hint budistlerinin Jataka folklorundaki “Aslan ve Turna” masalı ile hemen hemen aynıdır. Ezop’un bir diğer masalı “Tavuskuşu ve Turna”da iki kuş arasında şöyle bir konuşma geçer: Tavuskuşu turnaya “Ben bir tavuskuşuyum, kral gibi giyiniyorum. Altın rengi, mor ve gökkuşağının bütün renklerini giyerim. Halbuki sen renksizsin, var olan rengin de çok donuk ve gösterişsiz” der. Turna tavuskuşuna cevap verir: “Doğru söylüyorsun benim renklerim donuk ve gösterişsiz ama ben gökyüzünün en üst katlarına, cennete kadar uçabiliyorum. Sen gübre yığınlarının arasında diğer kuşlar ve tavuklar arasında salna salna yürüyüp sadece onlara caka satıyorsun”.

50.000 satırlık Hint yaratılış destanı Ramayana yazarı Valmiki’nin çok derin bir hüznün deneyiminden sonra yazılmıştır. Valmiki erkeği bir avcı tarafından öldürülen Sarus turnasının (Grus antigone) üzüntüsüne, ağlayıp ağıtlar yakmasına şahit olur. Bu acı karşısında çaresiz kalan Valmiki’ye tanrı Brahma iç dünyasını şiire dökmesi öğüdünü verir. Ramayana böyle doğmuştur. Hindistan’da yaşayan ve turnaların en iri yapılı olan Sarusların eşlerine bağlılıklarını anlatan hikâyeler yaşadıkları bölgelerde günümüzde de yaygındır. İnsanlar doğal hayatın “neden” ve “nasıl”larını açıklamak için bin yıllardır olduğu gibi hikâyeler anlatmaya devam ediyor.

Asya’da turna figürü resimlerde, ipekli dokumalarda, origamide, seramikte, kullanılmış, abajurlara, duvar kağıtlarına, kartpostallara çizilmiştir. Çin efsanesinde hayali bir kuş olan Phoenix’ten sonra en çok kutsanan, kutlanan, kuş turnadır. Eski Çin’de turnaların farkının zamanla ilişkili olduğu, ilk bin senede tüylerinin gri sonraki bin senede siyah beyaz olduğu düşünülmüştür (Schafer 1983). Simsiyah bir turna ise kutsal ve uğurlu olduğu için görüldüğü anda imparatora bildirilmek zorundaydı. Çin’de kaplumbağa gibi turna da uzun ömrün sembolü olduğu için insanlar doğum günlerini “turna kadar uzun yaşa” diyerek kutluyor. Çince He-ling “turna yaşı” anlamına gelmektedir ve uzun yıllar yaşamayı ifade etmek için kullanılır. Çin ve Japon efsanelerinde ölümsüz varlıklar turnanın kanatları arasında gökyüzüne uçar ve yeryüzüne turna olarak geri dönerler.

Koreliler, Vietnamlılar ölen bir kişinin ruhunun turnanın kanatları arasında üst bilinç seviyesine ulaştığına inanır. Ruhu cennete gitsin diye ölü evinin camına turna resmi yapıştırılır, tabuta turna heykelcikleri iliştilir. Korelilerin dokuzuncu yüzyıldan beri yüzlerine maske takarak yaptıkları Hakmu dansı turna kur dansı figürlerinin taklididir ve uzun yaşamı anlatır. Bu dans 1971 senesinde Kore kültür hazinesi olarak tescil edilmiştir.

Origami (kâğıt katlama sanatı) ile yapılan turnaların hastaları iyileştirdiğine olan inanç 18. yüzyıldan dan beri süregelmektedir. Sadako ve bin kâğıt turnanın acıklı hikâyesi dünya çocuklarının barış simgesi olmuştur. İkinci dünya savaşında Amerikalıların Hiroşima şehrine attıkları atom bombasından şans eseri kurtulan Sadako Sasaki maruz kaldığı radyasyon yüzünden on yıl sonra lösemi hastası olur. Sadako bin kâğıt turna yaparsa iyileşeceği ümidiyle hasta yatağında turna yapmaya başlar ancak bin kâğıt turnayı tamamlamaya ömrü yetmez. Bugün “Kanatlarına barış yazacağım ve sen dünyanın her yerine uçacaksın” sözünün yazılı olduğu Sadako ve Bin Turna heykeli Hiroşima Sulh Parkı’nda barış sembolü olarak durmaktadır.

Japon gelinler geleneksel evlilik merasimi için üzerinde çiftlerin sadakatini temsil eden turna motifleri olan kimono giyer. Düğünde gelin ve damada hediye edilen para, üzerinde turna resmi olan bir zarf içinde takdim edilir. Düğün pastası şekerden, kremadan yapılmış turna figürleri ile süslenir. Japonya’da turnasız evlilik olmaz.

Batı Sibirya’nın yerli halklarından Khantylar Sibiryա turnalarının (Grus leucogeranos) sağlık ve şans getirdiğine inanıyorlar. Bir ayıyı öldürdükten sonraki merasimde yakılan ateşin etrafında turna dansı yaparak ayının kötü ruhlarını uzaklaştırdıklarına inanıyorlar. Rusya’da yaşayan halkların hemen hepsinde turna ile ayıyı, turna ile tilkiyi anlatan masallar vardır. İri yapılı ve bembeyaz tüyleri olan Sibiryա turnası IUCN (International Union for the Conservation of Nature – Doğa ve Doğal Hayatın Korunması için Uluslararası Birlik) değerlendirmesine göre kritik düzeyde nesli tehlike altında olan kuşlar arasındadır.

Eski bir Tibet inancına göre Tibet kırsalında bulunan ve kemik kırıklarını iyileştirebilen bir taş vardır. Bu taşı sadece “Trung-Trung” yani Siyah Boyunlu Turna (Grus nigricolis – Black -nacked Crane) diğer taşlardan ayırt edebilir ve vaktinden erken çatlayan yumurtasını tamir etmek için kullanır. Tibetliler turnayı takip ederek bu taşı bulup, kırılan kemiğin üzerine sararlarsa kırığın çabuk iyileşeceğine inanıyor.

Birçok farklı kültürde turnaların göçleri sırasında bazı küçük kuşları kanatlarının altına alarak kışı geçirmek üzere sıcak bölgelere taşıdıklarına dair hikâyeler anlatılır. Sibiryա Tatarlarının masallarında Sibiryա’dan Etiyopya’ya turnaların sırtında giden küçük kuşlar vardır.

Kuzey Amerika yerlileri Kuzey Amerika’da yaşayan iki turnadan biri olan Sandhill turnasının (Grus canadensis) göç sırasında kanatları altında küçük kuşları güneye taşıdığını söyler. Mohikanlar, Abenakiler ve Omahalar gibi kuzey Amerika’nın yerli halkı olan Kızılderili kabilelerin pek çoğunun turna totemi vardır. Sioux Kızılderilileri çocuklarına kurbağa ve

turna, tilki ile turna, evcil turna gibi pek çok masal anlatırlar. Cherokeeeler ateş dansı sırasında en güzel dansçı olan turnanın ateşe çok yaklaştığı için bacak tüylerinin tutuştuğunu, alevlerden kurtulmak için suya girdiğini anlatır, “o günden beri turnalar suyun içinde ayakta durur” derler.

Tarihçiler, Meksika’da büyük bir kültür yaratmış olan Azteklerin ilk zamanlarında sulak bölgelerde turnalara yakın olarak yaşadıkları için komşuları Tecpaneclar tarafından “turna adamlar” olarak bilindiğini yazıyor. Kanada kültüründe turnanın uzun bacaklarına tutunarak aya uçan tavşanı anlatan masallar vardır. Kanada masallarında turnanın gözünün rengini yıkandığı sudan aldığı anlatılmaktadır.

Dünyadaki on beş turna türünün altısı Afrika’da yaşıyor. Turna Nijerya, Güney Afrika ve Uganda’nın milli kuşudur. Zulu kabilesi üyeleri için mavi turna (*Anthropoides paradisea*) kralı temsil eder. Kendi dilinde Indwe dedikleri Mavi turna kutsaldır ve kralın özel kuşudur. Kobraya benzer görünüşü nedeniyle krala güç verir. Xhosa kabilesi bir turna ölürse kabileye uğursuzluk geleceğine inanır. Uğursuzluğun getireceği kötülüklerden korunmak için çeşitli ritüelleri vardır. Xhosa yerlilerinin en cesur savaşçılara özel bir merasim ile mavi turna tüyleri verilir. Savaşçılar bu tüyleri gururla başlarında taşır. Avrupalı istilacılar tarafından yurtlarından kovulmadan önce Ümit Burnunun asıl sahipleri olan Khoikhoiler sürülerini geniş Güney Afrika çayırlarında otlatırken Mavi Turnalar onlara eşlik ediyordu. Khoikhoiler kumruyu kandırıp, yavrusunu çalan çakaldan kumrunun intikamını almak için çakalı cennete uçurmak vaadiyle kanatlarına bindirip yüksekte boşluğa bırakan mavi turnanın hikâyesini anlatır. Çakal yere hızla düşünce yuttuğu kumru yavrusu ağzından dışarı çıkar ve annesine koşar.

Avustralya’nın yerli halkı Aborijinler, Brolga (Avustralya) turnasına Kamilaroi diyorlar. Kültürlerinde Kamilaroi hikâyeleri elli bin senedir yani tanrısal ruhların dünyaya hakim olduğu zamanlardan beri var. Brolga başlangıçta çok güzel dans eden alımlı bir genç kızdı. Bütün erkekler gibi büyücü Nonega da onunla evlenmek istedi. Brolga ise evlenme teklifleriyle ilgilenmiyor, sadece dans etmek istiyordu. Teklifi reddedilen büyücü Brolga’yı lanetledi ve onu bir kuşa dönüştürdü. Turnaların dans figürleri Avustralya yerlilerinin “Corroborees” dansında tekrarlanıyor. Aborijinler de kuzey Amerika’nın yerli halkı gibi turnanın ateşin bekçisi olduğuna ve güneşin Emü ve Brolga turnasının birlikte çalışması sonucunda yaratıldığına inanıyorlar.

Telli turnanın (*Anthropoides virgo*) ismi *Demoiselle crane* dir. Turnaların en küçüğü olan bu zarif görünümlü kuş Rus steplerinden getirilip XVI. Louise'nin sarayına sunulmuş, zarafetine hayran olan kraliçe Marie Antoinette tarafından *demoiselle* yani "asil genç kız" olarak adlandırılmıştır. Bir zamanlar Anadolu'da sıkça görülen, şarkılara, türkülere konu olan bu güzel kuşun birkaçı artık yurdumuzda sadece göç sırasında kısa süreliğine konaklıyor. Yuva yapması ve üremesi için sulak alan kalmadığından telli turna Anadolu'ya küstü ve gitti.

İngiltere hanedan armalarında sağ ayağı ile bir taşı kaldıran telli turna resmi vardır. Bu poz tehlikelere karşı dikkatli ve tedbirli olma anlamına gelir. Hıristiyan inanisında sağ ayağı ile bir taş tutan turna figürü bir kişinin düşmanlara karşı yuvasını, ailesini korumasını sembolize eder. Eski Yunan'da Aristo, göç sırasında katardaki koruyucu turnanın pençesinde taş taşıdığını ve çok yüksekte uçarken alttaki arazinin su ya da toprak olduğunu anlamak için taşı bırakarak çıkardığı sese göre konaklama yerini tayin ettiklerini söyler.

Anadolu'da turnanın uğur, bereket, mutluluk, sağlık ve refah getirdiği inancı yaygındır. Turna sevgi, hasret, dürüstlük, vefa, saflık, sadakat ve özgürlük simgesidir. Âşık kültürü pekçok şarkı, türkü ve şiirde turna figürü kullanmıştır. Alevi-Bektaşî kültüründe turnanın sesi Hazreti Ali'nin sesidir. Cemde turna semahı dönülür. Erzurum'da turna barı oynanır. Kadın ve erkek iki oyuncu bir çift turnayı temsil eder. Turna kız ismidir. Başa gelen iyi bir olay için "turnayı gözünden vurmak" deyimini kullanırız. Eskiden gelinlerin başlarına takılan süslemenin iki yanından sarkan "gelin teli" telli turnanın göz kenarlarından uzanan beyaz tüyler ile aynı görünümde ve saflığı, sadakati temsil eder. Anadolu'da turna efsanesi günümüzde de yaşanmaktadır.

Dileyelim ki doğanın bir ögesi olan insanoğlu doğada sadece kendi için yaşamasın, sulak alanları koruyarak turnanın da yaşamasına olanak versin.

“EVRİM ORKESTRASININ TROMPETİ” TURNALAR: BİR RESTORASYON ÇEVRECİ ELEŞTİRİSİ UYGULAMASI

Ufuk Özdağ

*Bu kuşun sesini duyduğumuzda öylesine bir kuş sesi deyip geçmeyelim.
Burada duyduğumuz, evrim orkestrasının trompetidir.*

– Leopold, 2013, s. 98

“Sulak Alana Ağıt”

Ömrünü yaban hayatını korumaya ve ekolojik restorasyona adanmış Aldo Leopold, *Bir Kum Yöresi Almanacağı*’nda yer alan “Sulak Alana Ağıt” adlı yazısında turna seslerini “evrim orkestrasının trompeti” olarak betimler. Arka planında çevre tarihine ilişkin anlamlı değerlendirmelerle Aldo Leopold’un “Sulak Alana Ağıt” yazısı, kurutulmuş sulak alanlarımızın gelecekte restorasyonuna ilham kaynağı olabilecek en etkili doğa yazını eserlerden biridir, kuşkusuz. Leopold bu yazıda Wisconsin’de “kalkınma” uğruna talihsizce kurutulmuş bir bataklık alan için yas tutmuştur. Leopold, turnalarla birlikte habitatın oluşumunun jeolojik tarihini gözler önüne sermiş bu eşsiz değerdeki alanın insan faaliyetleriyle acımasızca tahribini anlatmıştır. Sonra da hataların farkına varılmış, yörede drenaj kanalları kapatılmış ve sulak alanlar zamanla yeniden oluşmuştur. Leopold şiirsel yazısını duygulara seslenerek şöyle bitirmiştir: “Bu bataklıkların en değerli özelliği yabanıl oluşlarıdır ve turnalar da o yabanıllığın vücut bulmuş şeklidir. Ancak tüm bu yabanıl alanları koruma çalışmalarını aslında kendi kendini baltalayan bir uğraştır, çünkü bizler birşeyleri bağrımıza basmak için o şeyleri görebilmeli ve sevmeliyiz. Ancak tam da dikkatle bakıp sevmeye başladığımızda yabanıl alanlardan geriye bağrımıza basacak pek bir şey kalmamıştır” (Leopold, 2013, s. 103-104).

Yazının başında Leopold, Wisconsin semalarının her bahar göç edip gelen turnaların sesiyle yankılandığını anlatır. Turnaların göçü buzul çağından beri sürmektedir. Leopold'un sözleriyle, yöre "buzul çağından beri her yıl, turnaların gürültüsüyle baharı karşılamıştır":

Sonunda bir güneş ışıltısı birbiri yanı sıra dizilmiş büyük bir kuş sürüsünün yaklaşmakta olduğunu gösteriyor. Durgun kanyonlarıyla kaybolmakta olan sisin içinden beliriyorlar, son bir kez gökyüzünde bir yay çiziyorlar, sonra da gürültüyle döne döne beslenme alanlarına iniyorlar. İşte turna bataklığında yeni bir gün başladı. (Leopold, 2013, s. 97)

Wisconsin'de 1930'larda Kanada (Sandhill) turnalarının tükenme noktasına gelmesi bir zamanlar biyoçeşitlilik açısından eşsiz değerdeki sulak alanların tahrip edilerek tarım arazilerine dönüştürülmesiyle ilişkilidir. Leopold'un biyografisini yazan Meine'nin ifadesiyle, "Leopold ve öğrencileri Wisconsin eyaletinde sadece elli civarında Kanada turnası kaldığı, haykıran turnanın (Whooping crane) sayısının sürekli azaldığı ve yakın gelecekte tüm Kuzey Amerika'da sadece on beş birey kalacağı" yönünde tahmin yürütmüştür (Meine, 2004, s. 134). Bilindiği gibi, bozulan bir habitat geri kazanılınca o yörenin yaban hayatı da geri gelmektedir. Yazıda Meine, kurutulan bu sulak alanların daha sonraki yıllarda geri kazanıldığına değinmiştir. Bir başka deyişle, Leopold'un yaşadığı topraklarda bu tarihi restorasyon gerçekleşmiştir; şimdi göç mevsimlerinde bölgeye on binlerce Kanada turnası geri dönmektedir.

"Sulak Alana Ağıt" yazısının girişinde turnaların evrimsel tarihine ilişkin şiirsel değerlendirmeler vardır. Turnalar "sadece içinde sıkışıp kaldığımız şu anda değil, evrimsel zamanın geniş uzamlarında yaşar ve var olurlar. Turnaların her yıl geri dönüşleri jeolojik saatin tiktakıdır. Dönüp geldikleri yerlere alışılmamış bir ayrıcalık havası getirirler." Leopold, turna bataklığında "paleontolojik imtiyazlarla donanmış bir asalet" bulur. Yazının daha sonraki bölümlerinde Leopold turna bataklıklarının insan etkisiyle nasıl tahrip edildiğini gözler önüne serer. Leopold, "Bazı bataklıklarda hüküm süren hüznümlü hava belki de eskiden buraların turnalarla dolup taşıyor olmasıydı" der. Ve devam eder: "Şimdi bu yerler tarihin sayfalarında boynu bükük başı boş bir halde duruyorlar" (Leopold, 2013, s. 98-99).

Wisconsin'deki bu çok değerli bataklıkları jeolojik zamanda "kuzeyden gelen koca buzul kütlesi" oluşturmuştur. Ancak yöre insanında ve karar vericilerde derin zaman algısı bulunmaz. Onların etik kavramlarının içerisinde toprak, bitkiler ya da kuşlar yoktur. Leopold, "Onlar tarlalarının sadece sulak alanları çevreleyen yerlerde değil, aynı zamanda

içinde de bulunmasını istediler” diyerek üzüntüsünü dile getirir. Yörede “kanallar aç a aç a yeni toprakları kullanıma açma furyası yavaş yavaş her yere yayılmıştır.” Leopold, sulak alanların drenaj kanallarıyla bölünüp aralarının yeni tarlalar ve çiftliklerle doldurulduğunu anlatır. Ancak, bir taraftan da memnuniyetsizlikler başgöstermiştir:

[M]ahsulden yeterince verim alınmadığı gibi ürünleri de kırağı vurmaya başlamıştı... Yüksek maliyetli drenaj kanalları da borçlara yenilerini ekliyordu. Zamanla çiftçiler o bölgeyi terketti. Turba yatakları kuruyup, büzüşüp yer yer yanmaya başladı. Ta buzul çağlarından çıkıp gelen güneş enerjisi buruk dumanıyla bütün bölgeyi sarıp sarmaladı. Hiç kimse bu ziyana sesini yükseltmedi. [...] Turbalarda için için süren yangınları kurak yaz mevsiminin ardından gelen kar yağışları bile dindiremedi. Tarlalar çayırlar delik deşik yanıklar içinde kaldı, arazilerdeki derin yara izleri eski gölün yüzyıllardır turbalarla kaplı kumluk alanlarına kadar ulaştı. Sıra sıra yabani otlar bir iki sene sonra titrek kavak çalılıklarına dönüşmek üzere küllerin arasından fıskırmaya başladı. Turnalar artık zor durumdaydı... Yanmadan kalabilmiş kalıntı çayırlarda sayıları gün geçtikçe azalıyordu. Toprağın yeni sahiplerinin gücünü anlatan şarkı, turnalar için bir ağıttan öte gidemiyordu. Kalkınmanın yüce önderlerinin turnalardan haberi bile yoktu... Turnalar onların umurunda değildi. Bir canlı türünün mühendisler için ne önemi olabilirdi ki? Kurutulmamış bir bataklığın neresi iyi olabilirdi ki onlar için? (Leopold, 2013, s. 102)

Bu durumda kimi üreticiler drenaj kanallarını kapatmaya başlamıştır. Leopold, “kurutulan arazileri tekrar sularla doldurma furyası başladı” der:

Devlet, bölgedeki toprakları satın aldı, çiftçileri başka yerlere yerleştirdi ve drenaj kanallarını kapattı. Yavaş yavaş kuruyan turbalar yeniden sularla ıslanıyor. Yangınların oluşturduğu o çukur alanlar tekrar göletlere dönüşüyor. Çayırdaki yangınlar halen devam ediyor ama bu yangınlar artık ıslanmış toprağı yakamıyor. (2013, s. 103)

Leopold “Sulak Alana Ağıt” yazısını bir uyarıyla sonlandırır: “kendimize nimetler sağladığımız” bu süreçte, günün birinde “son turna da elveda diyerek büyük bataklıktan gökyüzüne daireler çizerek havalanacak” der (s. 104). Yörede bu uyarı olumlu etki yapmış, birçok restorasyon çalışması gerçekleşmiştir. Günümüzde ise söz konusu sulak alanlar göç mevsimlerinde Kanada turnalarıyla dolup taşmaktadır. “Sulak Alana Ağıt” yazısı Wisconsin’in tarihinde bir tahribat ve restorasyon öyküsü olduğu için restorasyon çevreci eleştirisi açısından önemlidir.

Nasıl ki Leopold 20. yüzyılın birinci yarısında Kanada turnalarına ağıt yakıp, ekolojik restorasyon üzerinde durduysa, biz de ülkemizde yarım asırdır telli turnalarımıza ağıt yakıyoruz.¹ Çarenin bozulmuş turna habitatlarının ekolojik restorasyonu olduğunu biliyoruz. 1998 yılında gerçekleşen Altıncı Dünya Yabanıl Alanlar Kongresi'nin delegelerinin önerisine kulak verelim. Delegeler yirmi birinci yüzyılın “yeryüzünü onarma yüzyılı” olarak ilan edilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardı. Bu çağrıya dünyanın birçok bölgesinden olumlu yanıt geldi ve tahrip edilmiş alanlar için sayısız restorasyon projesi hayata geçirildi. Karaların, suların, havzaların, nehirlerin, flora ve faunanın yer yer tahrip edildiği ülkemizde de çeşitli bölgelerde restorasyon projelerinin derhal hayata geçirilmesiyse bu çağrı yanıtlanabilir. Leopold'cu düşüncenin takipçilerinden Meine, doğa korumanın eğer restorasyon varsa anlamlı olacağını söylemiştir:

Eğer doğa korumayı basit ve durağan muhafaza (preservation) ile eşleştirecek ve restorasyonu ayrı bir girişim olarak ele alırsak o zaman “yeni ekosistemler” fikri restorasyon olgusuna zorluk çıkarır. Oysa doğa korumayı insan ve doğa arasında dinamik bir ilişki, ekolojik restorasyonu da bu ilişkinin bir bileşeni olarak ele alırsak o zaman restorasyon anlamlı olacaktır. (Meine, 2017, s. 218)

Amerikalı doğa yazarı Scott Russell Sanders da, ünlü Doğayı Koruma Bildirgesi'nin (A Conservationist Manifesto) dördüncü maddesinde, bizlere yeni bir “doğa koruma” tanımı vermektedir:

Doğayı korumak sadece zarara uğramadan kalabilmiş doğal alanların korunması değil, aynı zamanda hasar görmüş alanların mümkün olduğunca onarılması anlamına da gelmektedir. (...) Kaybettiğimiz orman alanlarını yeniden ağaçlandırabiliriz, çayırılık alanları yeniden kazanabiliriz, kurutulmuş sulak alanları yeniden oluşturabiliriz, nehirleri temizleyebiliriz, bozkırları parklara dönüştürebiliriz, yok ettiğimiz canlı türlerini tekrar doğal ortamlarına döndürebiliriz ve yabanıl alanlara müdahaleyi bırakıp kendi kendilerini iyileştirebilmeleri için fırsat verebiliriz. (Sanders, 2009, s. 211-212)²

Günümüzde belli bölgelerde yürütülen ekolojik restorasyon çalışmaları ivme kazanmış, bu çalışmalar tüm dünyada tahrip olmuş bölgelerin restorasyonu çalışmalarına örnek teşkil etmemiştir. Kuzey California'da Mattole Nehri havzasında yirmi yıldır süregelen restorasyon çalışmaları

¹ Leopold'un ekolojik restorasyon konusunda öncülüğü ve mirası için bkz. Zedler, 2006, ss. 116-126. Leopold'un düşüncesinde çayır restorasyonu önemli bir yer tuttuğundan ayrıca bkz. Leopold, 1999, ss. 137-139.

² Doğayı Koruma Bildirgesi'nin Türkçe çevirisi için bkz. Özdağ, 2011b, s. 37-45.

sonucunda nehre yıllardır uğramayan somon balıkları (Chinook salmon) geri gelmiştir. Amerikalı yazar Freeman House’ın söz konusu restorasyonu ele alan *Totem Salmon* (1999) adlı doğa yazını eseri de tüm dünyaya bir meşaledir.³ Bu gelişmelerin ışığında, kimi edebi eserlerde ortaya çıkan arazi ve türlerin geri kazanılması konusunun restorasyon çevreci eleştirisi yoluyla geniş kitlelere aktarılması önemlidir.

Restorasyon çevreci eleştirisi

Çevreci eleştirmenler son otuz yıldır edebiyat ve kültür metinleri aracılığıyla çevre sorunları üzerinde durdular. Bu süreçte kalemleriyle sayısız çevre tahribatının farkına varılmasını sağlarken çevreci eleştiri alanını da geliştirip zenginleştirdiler. Günümüzde de çevreci eleştirmenler yeni bir döneme adım atıp, edebiyat çalışmalarının uygulamada da işe yaramasını istemeli; içinde bulunduğumuz kritik dönemde, çalışmalarını eyleme dönüştürmenin yollarını aramalıdır. Yöresel restorasyonlar yazın insanına bu yolları açabilir. Restorasyon çevreci eleştirisini tanımlamak gerekirse, bu yaklaşım, yörelerde insan etkisiyle tahrip olmuş alanlarda, bireysel ya da toplum işbirliğiyle yapılan restorasyon çabalarını ele alan edebi ve kültürel eserlerin incelemesidir.

Bu bağlamda, Amerika’dan iki örnek, biraz önce sözü edilen Freeman House’ın *Totem Salmon* (1999) ile Leopold ailesinin üyelerinden botanikçi yazar Scott Freeman’ın *Saving Tarboo Creek* (2018) adlı doğa yazını eserleridir.⁴ Yaralanmış doğayı ve yaban hayatını iyileştirmeye hayatını adanmış çok kişi bulunur. Türkiye’den bir örnek, inci kefalini geri getiren Mustafa Sarı’dır. Van Gölü’ndeki inci kefalinin popülasyonunu arttıran Sarı, *Vazgeçme* (2018) adlı eserinde tüm dünyaya örnek olacak bir restorasyon hikâyesi anlatmıştır.⁵ Restorasyon çalışmalarını ele alan bu eserler Leopold’un “düşünen toplumlarına” en güzel örnek olup “toprak etiğinin” evrimine de işaret etmektedir.

İşte çevreci eleştirmen bu noktada -topluma ulaşma konusunda- önemli rol oynayacaktır. Söz konusu eserleri inceleyerek, yaygınlaşma-

³ Freeman House, *Totem Salmon* başlıklı doğa yazını eserinde, 400 kilometre kareyi kapsayan Mattole Nehri havzasında, habitatların %95’inin insan etkisiyle yok edildiği bölgede (s. 87), yirmi yıldır süregelen restorasyon çabalarını anlatmıştır.

⁴ Scoot Freeman, *Saving Tarboo Creek* adlı eserde, Leopold ailesinde üçüncü ve dördüncü neslin de ekolojik restorasyon yaptığını belirtmiştir. (s. 18). Dolayısıyla, bir aile geleneği devam etmektedir.

⁵ Sarı, *Vazgeçme* adlı eserinde Van Gölü’nde yıllarca kaçak balıkçılıkla mücadele ettiğini ve büyük ölçüde başarıya ulaştığını söylemiştir: Sarı, “1990’lı yıllarda kaçak balıkçılık yapanların yüzde doksan ikaçak balıkçılığı artık terk etmiş durumda” demiştir.

sına katkı sağlayarak, benzer eserlerin yazılmasını sağlayarak, yerelde gerçekleşecek ekolojik restorasyona edebiyatın etkisini gösterecektir. Günümüzde bozulmuş alanların restorasyonu çabaları gittikçe önem kazanmaktadır. Yaşam alanları –örneğin bir biyobölgedeki yaşamın sürekliliğini sağlayan su havzaları- yerelde birçok insanın işbirliği içinde çalışarak toprakların, suların, yaban hayatının tekrar doğal haline ve eski sağlığına kavuşturulmasını beklemektedir. Restorasyon çevreci eleştirisi diye adlandırdığım⁶ çevreci eleştiri yaklaşımını benimsemek, yani çevreci eleştiri çalışmalarını içinde doğal alanların ve kentsel alanların restorasyonu konusuna eğilmek, çevre problemlerinin gittikçe şiddetlendiği, çevre tahribatının arttığı ve yörelerde sürdürülebilirliğin yok olduğu günümüzde, birçok öncü çalışmaya katkıda bulunabilir. Edebi eserlerde anlatıldığı şekliyle bir zamanların sağlıklı topraklarına ait anılar yörelerde toprak yönetimiyle ilgilenenlere avantaj sağlayabilir ve planlamaya ilişkin kararları etkileyebilir. Hatta toplumun değişik kesimlerinin işbirliğiyle, bozulmuş alanların restorasyonuna yol açabilir. İşte Leopold'un "Sulak Alana Ağıt" yazısının etkisi bu olmuş, yazı Amerika'da pek çok sulak alanın restorasyonunu tetiklemiştir.

Bir esere uygulandığında restorasyon çevreci eleştirisi, bazı tipik sorulara yanıt arayacaktır. Esere soru yöneltme yöntemi, çevreci eleştirinin öncülerinden Glotfelty'nin başlattığı bir yöntemdir.⁷ Restorasyon çevreci eleştirisinin uygulandığı eserlerde ise şu sorulara yanıt aramak doğru olacaktır:

*Edebi eserde ele alınan bir kilit (keystone) tür var mıdır?

*Bu kilit türün yaşam döngüsü gizem taşıyor mu? İnsan dışındaki canlılar bizlerle nasıl iletişim kurar?

*Bizlere doğal dünyanın verdiği bir eğitim var mıdır?

*Bozulmuş bölgelerde toplum destekli restorasyon faaliyetleri nasıl gelişir? Toplum, takım ruhuyla nasıl hareket eder?

⁶ Bu tanımı (restoration ecocriticism) ilk kez 2009 yılında yayımladığım "An Essay on Ecocriticism in 'the Century of Restoring the Earth'" (Yeryüzünü Restore Etme Çağında Çevreci Eleştiri Üzerine Bir Yazı) başlıklı makalemde kullandım (s. 140). Bu çevreci eleştiri yöntemiyle, yara almış topraklarımızın, sularımızın korunması ve ekolojik restorasyonu hususlarında, bir edebiyatçının sağlayacağı faydayı belirttim. Bkz. Özdağ, 2009, ss. 125-142. Restorasyon çevreci eleştirisine diğer bir yaklaşımım için bkz. Özdağ "Keeping Alive the Memory of Amik" (Amik'in Anısını Canlı Tutmak), 2011, ss. 118-135. Edebiyatçının ekolojik restorasyon ve çevreci eleştiride restorasyon konusuna eğilmesi konusunda görüşlerim için ayrıca bkz. Opperman, Özdağ, Özkan, Slovic, 2011 ss. 460-461; 476-478.

⁷ Glotfelty, *The Ecocriticism Reader* seçkisine yazdığı giriş yazısında çevreci eleştirmenin bir eserde yanıt arayacağı soruları listelemiştir (bkz. Glotfelty, 1996, s. xix). Diğer çevreci eleştiri yaklaşımlarına uygulanan tipik sorular için bkz. Reed, 2002, ss. 148-149.

*Toprakları, yaban hayatını, türleri restore etme ihtiyacına ne gibi sebepler gösterilir?

*Restorasyon gerçekleştirilen bölge insan etkisiyle mi doğal nedenlerle mi bozulmuştur?

*Restorasyon, kişi bazında mı toplumun işbirliğiyle mi yapılmaktadır?

*Hangi yerel türler yok olmuştur?

*Yazar, habitatlara ve nesli tehlike altındaki türlere nasıl dikkat çekmektedir?

*Yazar, yitik toprakların, suların, yaban hayatının anısını nasıl canlı tutmaktadır?

Bu sorulara verilecek yanıtlar edebi eserin tüm katmanlarını ortaya çıkaracak, benzer bozunumlara uğramış yörelerde metin uyanış sağlayacaktır. Yazarlarımız, bu yeni çevreci eleştiri yaklaşımının etkisiyle, ekolojik restorasyona ihtiyaç olan yerel bölgeler için yeni yazılar kaleme alabileceklerdir.

“Sulak Alana Ağıt” her ne kadar ülkemizden çok uzaklarda gerçekleşmiş bir olayı ele alıyorsa da, çevreci eleştirmenlerce ülkemizdeki kurutulmuş sulak alanlara –eski turna habitatlarına- dikkat çekmek için kullanılabilir. Eserde kilit tür olarak Kanada turnaları yer almaktadır... Nesli tehdit altındaki bu türün habitatına restorasyon, eserde dikkat çekildiği üzere, devlet desteği ve toplum işbirliğiyle gerçekleşmiştir (Leopold, 2013, s. 103).⁸

Ünlü doğa korumacının eserinin, Amerika’da sulak alanların restorasyonu çabalarına büyük katkısı olmuştur ve kuşkusuz dünyada pekçok bozulmuş alanın restorasyonuna ilham olacaktır. Sadece Wisconsin’de, pekçok sulak alan bu yazının yarattığı sinerjiyle geri kazanılmıştır. Leopold’un biyografisinin yazarı Curt Meine’nin dediği gibi, “[b]u eser ilk kez 1937 yılında *American Forests* adlı dergide yayımlandığında, ne okurlar ne de Leopold bunun bir bildirim olduğunun tam olarak farkındaydı. Bu yazıyla yeni bir ses doğal dünyaya dair yazdıklarımızda ve düşüncülerimizde ve insanın dünyadaki konumu hakkında dönüşüm sağlayacaktır” (Meine, 2004, s. 132). Bu yazı Wisconsin’in kırsal bölgelerinden birinde, Leopold’un derin sevgi beslediği bir turna habitatına ağıt olarak kaleme alınmıştır.

---

⁸ Leopold restorasyon için, “Devlet, bölgedeki toprakları satın aldı, çiftçileri başka yerlere yerleştirdi ve drenaj kanallarını kapattı” demiştir (2013, s. 103).

Restorasyon çevreci eleştirisinde doğa estetiği ve turnalar

Bir önceki bölümde, restorasyon çevreci eleştirisinin yanıt arayacağı soruları sıraladım. Bu bölümde de bu sorulardan birinin, “Sulak Alana Ağıt” yazısında habitatlara ve nesli tehlike altındaki türlere nasıl dikkat çekildiğinin üzerinde durdum. Bu yazıda ekolojik restorasyonun öncüsü Leopold, sulak alanların korunmasının ekosistemin “bütünlüğü, dengesi ve güzelliği” için şart olduğunu şiirsel bir dille anlatmış, dahası “alelade hatta değersiz zannedilen alanların gözümüzde değer kazanmasına”⁹ yarayacak estetik bir formül sunmuştur. Bu formül, en basit anlatımla, bir ekosistemdeki *numenon*’a yani “estetik tür” odaklanır ki bu durum estetik türün yaşam alanına değer verebilmenin en etkili yoludur.¹⁰ Leopold uzmanı Callicott’un deyiimiyle estetik türler “içinde buldukları ekolojik topluluklara damgasını basar. Eğer onlar yok olmuşa o toprakların ıslık ıslık sağlığı da yok olmuş demektir” (1989, s. 242). Flader ve Callicott’un belirttiği gibi, “Leopold estetik tür kavramını Ouspensky’den uyarlamıştır ve bu kavramı toprakların sağlığını gösteren işaretler anlamında kullanmıştır, bu türler olmadan ekosistemlerin bütünlüğü de yok demektir” (1991, s. 10). Leopold’a göre estetik tür, söz konusu bölgenin ekolojik ve evrimsel tarihine dair çalışmalarla birlikte düşünülmelidir. “Sulak Alana Ağıt” adlı yazıda estetik türü anlamlandırabilmek için Leopold’un “Guacamaja” adlı yazısındaki estetik türlere referansını hatırlamak gerekir. Leopold, “[o]rman tavuğu kuzey ormanlarının, mavi alakarga ceviz koruluklarının, Kanada alakargası yosunlu bataklıkların, Meksika çamı da ardıc ağacı bayırlarının numenonudur” dedikten sonra, kalın gagalı papağanı [Guacamaja] “Sierra Madre’nin numenonu” olarak tanımlar (Leopold, 2013, s. 143). Leopold’cu düşünceye göre, bu olağanüstü güzellikteki canlıların hayatta kalabilmesi, estetik görüşümüzü onların yaşam alanlarına genişletebilmekten geçer; bu da söz konusu canlıların ekolojik ve evrimsel tarihini çalışmakla mümkündür. “Guacamaja” adlı yazıda Leopold şöyle der:

Güzellik bilimi, doğa bilimlerinin ta karanlık çağlardan kalmış bir dalıdır. En iyi fizikçiler dahi onun denklemlerini henüz çözemedi. Örneğin herkes bilir ki, kuzey ormanlarındaki sonbahar manzarası şu üçünün toplamıdır: Oradaki topraklar, rengi kırmızıya dönmüş akağaçlar ve yakalı orman tavukları. Gelecekteki bilimin penceresinden bakıldığında orman tavuğu, üç

⁹ Kinsey, Leopold’un estetik düşünceye en önemli katkısının “alelade hatta değersiz zannedilen alanların gözümüzde değer kazanması” olarak ifade etmiştir. Bkz. Kinsey, 1999, s. 280.

¹⁰ Leopold’da bu estetik formülü “Keeping Alive the Memory of Amik” makalemde ayrıntılı olarak açıkladım. Bu makalemde estetik/etik üzerine açıklamaları, “Keeping Alive the Memory of Amik” makalemde alıntılanarak Türkçeye çevirdim. Bkz. Özdağ, 2011a, ss. 121-124. Ayrıca bkz. Özdağ, 2014, ss. 122-127.

dönümün kütesinin veya enerjisinin sadece milyonda birini temsil etmektedir. Ama orman tavuğunu bu manzaradan çekip çıkarırsanız geriye hiçbir şey kalmaz. İnsanı hareketlendiren muazzam bir çekim gücü kaybolur. (2013. s. 142-143)

“Sulak Alana Ağıt” yazısında Leopold, Kanada turnalarını Wisconsin sulak alanlarının *numenonu* olarak tanımlar ve şöyle açıklar: “[B]u kuşun sesini duyduğumuzda öylesine bir kuş sesi deyip geçmeyelim. Burada duyduğumuz, evrim orkestrasının trompetidir. O bizim evcilleştirilemez geçmişimizin, kuşlar ve insanların günlük ilişkilerini belirleyen binlerce yıllık inanılmaz bir geçişin sembolüdür” (s. 98). Meine’nin deyiimiyle, “[t]urnanın değeri sadece onun dış görünüşünde değil, bir tür olarak tarihinde yatmaktadır” (Meine, 1988, s. 330). Genel anlamda yazı, topraklara dair estetiğin ekolojik ve evrimsel olarak anlaşılmasına bir çağrıdır ki bu da doğaya moral değer verebilmeyi beraberinde getirir. Leopold şunu tartışmaktadır: Turna dediğimizde onun hem evrendeki hem de doğal dünyadaki yerini hesaba katmalıyız yani onun dünyayla olan en eski bağlantısını bilmeliyiz. Bir başka deyişle, biz hem turnaları hem de iç içe geçtikleri ekosistemler olan turna bataklıklarını takdir etmeliyiz. İşte bu sebeple Leopold, yazısında turnalara ayrı bir önem verir:

Dünya yüzündeki tarihleri yavaş yavaş açığa kavuştukça turnaları daha iyi anlıyoruz. Şimdi biliyoruz ki onların kavmi üçüncü çağın çok ötelere dayanıyor. Kendi atalarının da ait olduğu faunanın diğer üyeleri uzun zamandır tepelerin arasında gömülü. [...] Bu turnalar sadece içinde sıkışıp kaldığımız şu anda değil, evrimsel zamanın geniş uzamlarında yaşar ve varlıklarını sürdürür. Turnaların her yıl geri dönüşleri, jeolojik saatin tiktakıdır. Turnalar dönüp geldikleri yerlere alışılmamış bir ayrıcalık katar. Sıradan yerlerin hep süregelen alel deliği ortasında turna bataklığı, sonsuzluğa doğru yürüyüş yolunda kazanılmış ve sadece av tüfeğiyle değiştirilebilecek, paleontolojik imtiyazlarla donanmış bir asaletle sahiptir. Bazı bataklıklarda hüküm süren hüzünlü hava belki de eskiden buraların turnalarla dolup taşıyor olmasıydı. Şimdi bu yerler tarihin sayfalarında boynu bükük başıboş bir halde duruyorlar. (2013, s. 98-99)

Ancak, Leopold’un turnaları vurgulamasının özel bir amacı vardır. Leopold’un öncelikle üzerinde durduğu konu estetik ve etik ilişkisidir. Doğanın herhangi bir unsurunu estetik olarak beğenmek doğayla ilişkilerimizde belirleyici olduğu için, Leopold yabancı alanlara -örneğin sulak alanlara- estetik beğeni sağlamanın yolunun ne olabileceği üzerinde durmuştur. Leopold bu yolun belli bir doğal alana akıl gözüyle bakmaktan geçeceğini düşünmüştür. Eğitilmiş göz başka canlılarla empati kura-

bilmeyi kolaylaştıracak bu da etik değerlerin gözetileceği eylemlere yol açacaktır. Leopold, felsefesinde etiği estetiğe dayandırdığı için toprağı faydacı amaçlar dışında algılamanın yöntemlerinin neler olabileceğini düşünmüştür. “Sulak Alana Ağıt” adlı yazıda Leopold şöyle demiştir: “[D]oğadaki üstün nitelikleri algılama yeteneğimiz, sanat eserlerinde olduğu gibi, güzel olanla başlar”. Bu durum, göze hoş geleni tanımlamanın bir başka yoludur. Leopold göze hoş gelen unsuru daha geniş bir resmin içinde, ekosisteminde ele almamızı ister ve şöyle devam eder: “[B]u güzel öge, güzellik denen şeyin ardışık evrelerinden geçerek henüz hiçbir dilin tanımlayamadığı değerlere ulaşır. İşte turnaların değeri bence, kelimelerle ifade edilemeyen bu evrede yatar” (2013, s. 98).

Leopold’un estetik görüşünü şöyle netleştirebiliriz: Leopold’un amacı turna bataklığı gibi “ihmal edilmiş doğal alanlara”¹¹ estetik beğeni sağlamak ve bu gibi yerlere bağlılık yaratmak olduğu için, yazısına turna gibi güzelliğine doğuştan hayran olduğumuz bir canlıyla başlar. Buradan da doğanın göze hoş gelmeyen kısımlarına ulaşır ki bu estetik denen konuya bilişsel ve bilime dayalı bir yaklaşım gerektirir.¹²

Bunların hepsi birleşerek ekosistemin tamamına objektif bir bakış sağlar; bu özel bakış, ekosistemi faydacı bakıştan ve ekonomik kaygılardan uzak tutar.

Leopold için, “gittikçe azalan sulak alanlar” bir algılama meselesinden ibaretti. Leopold güzellik denen olgunun geleneksel ölçütüyle başlayıp, bunu toprak sağlığı ve sürdürülebilirlikle birleştirmekteydi. Ona göre, ekosisteme duyulan hayranlık, yani, ekosistemi estetik açıdan deneyimlemek, aklın ve duyguların birleşmesinin bir sonucuydu, algılayan akıl ve yabancı alanın birbiriyle etkileşimi idi. Leopold’un sözünü ettiği “kelimelerle ifade edilemeyen evre” işte bu evredir. Duyguların ve aklın biraraya geldiği Leopold’cu estetik deneyim duyguların ötesine geçerek akıllara haz verir. Akıl ve duygular doğal alanların *bütünlüğünü*, *dengesini* ve *güzelliğini* takdir edebilmek için birleşir. Ancak estetik yargılama sürecini başlatan unsur, göze hoş gelen unsurdur, yani turnadır. O halde “Sulak Alana Ağıt” yazısında bataklık alanları anlatırken, Leopold’un evrimsel biyolojiye ve ekolojiye ilişkin bilimsel bilgileri, turnalara duyduğu derin sevgiyle birleşir.

¹¹ Callicott, Leopold’un estetik düşüncesinde “ihmal edilmiş doğal alanların” bulunduğunu belirtir. Bkz. Callicott, 1989, s. 240.

¹² Carlson, “Nature, Aesthetic Judgment, and Objectivity” adlı makalesinde, Leopold’da doğanın estetik algısı için bilimsel bilginin önemi üzerinde durmuştur (1981, s. 25). Ancak Leopold yazılarında, doğanın estetik algısı için, bilişsel ve bilişsel olmayan modellerin birleşimini ima etmiştir.

Böyle bir yerde zaman kavramı bulunmaz. Burası ta buzul çağından beri her yıl, baharı turnaların çılgılığıyla karşılaşmıştır. Bataklığı oluşturan turba katmanları çok eskiden kalma bir gölün havzasında yatar. Turnalar burada âdeta kendi tarihlerinin ıslanmış sayfalarının üzerinde dururlar. Bu turbalar sıkıştırılmış kalıntılardır; onları buzul tabakası geri çekildiğinden beri, gölcükleri tıkayan yosunlar, yosunların üzerine yayılmış şimal çamları, şimal çamlarının üstünde çılgık atıp duran turnalar meydana getirmiştir. Ardi arkası kesilmeyen bir nesiller kervanı, geleceğe açılan bu köprüyü, bu habitatı kendi kemikleriyle oluşturmuştur... Gelecek nesiller de burada yaşayabilsin, üresin ve bu dünyadan göçüp gitsin diye. (2013, ss. 97-98)

“Sulak Alana Ağıt” yazısında Leopold bilgiyi ve güzelliği, bilim ve sanatı bir araya getirme çağrısında bulunur: amacı sulak alanların algılanabilmesidir. Yazıdaki bu bilişsel ve bilişsel olmayan yaklaşımların kaynaşmasıyla Leopold, sadece estetiği belirleyen türün doğal güzelliğini değil onun yaşam alanının evrimsel tarihini ve ekolojisini yücelttiği bir estetik anlayış ortaya koymaktadır. Aslında topluca düşünüldüğünde Leopold’un yazıları, doğaya estetik beğeni geliştirmede bilişsel ve duyuşsal modellerin birleşmesini öngörür. Bu birleşmeyle Leopold, “manzara değeri olmayan” sulak alanların estetik olarak beğenilmesi yolunda bir devrim gerçekleştirmiş olur.¹³ İşte bir zamanlar “paleontolojik imtiyazlarla donanmış asalete sahip” bir sulak alanın anılarıyla bezenmiş bu güçlü estetik formül Batı’da pekçok sulak alan restorasyonunu tetiklemiş ve eskinin biyoçeşitliliğinin geri gelmesine yardımcı olmuştur.

Wisconsin’in eskiden kurutulmuş sulak alanlarına benzer şekilde, ülkemizde ciddi ölçüde tahrip edilmiş ve acilen yeniden yapılandırılmayı bekleyen talihsiz birçok yer bulunmaktadır. “Sulak Alana Ağıt” yazısındaki ifadeler bizim kurutulmuş sulak alanlarımız için geçerlidir. Leopold, “sulak alan sakinlerinin pastoral çağı” trajik bir şekilde son buldu çünkü derebeyleri “tarlalarının sadece sulak alanları çevreleyen yerlerde değil, aynı zamanda içinde de bulunmasını istediler. Kanallar açma açma yeni toprakları kullanıma açma furyası yavaş yavaş her yere yayıldı. Sulak alanlar sıra sıra drenaj kanallarıyla bölündü, araları yeni tarlalar ve çiftliklerle bezenildi” sözleriyle bize seslenmektedir (2013, s. 101-102).

Aynı Wisconsin sulak alanlarında olduğu gibi, ülkemizde de eskinin geniş sulak alanlarının yok edilmesi bölgelerin ekosistem kanunlarına aykırı olmuş, bölge insanları ve diğer canlılar için trajik sonuçlar doğurmuştur. Bilimleri ve sanatları birleştiren ve böylesi yaralanmış bir bölgeye

¹³ Bu konu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Saito, 1998, ss. 101-111.

estetik bağlılık yaratan “Sulak Alana Ağıt” yazısı restorasyon çevreci eleştiri yaklaşımıyla şimdi çevreci eleştirmenlere yeni kapılar açıyor. Biz de Leopold’un estetik görüşleri ışığında, kurutulmuş sulak alanlarımızı ve bu yaşam alanlarının kilit türlerini geri kazanabiliriz.

Bugün ülkemizde sulak alanların (eskinin turna bataklıklarının) %80’i tehdit altındadır. Leopold’un “Sulak Alana Ağıt” yazısı ülkemizde, yanlış kalkınma politikaları sonucu kurutulmuş olan sulak alanların restorasyonunu, dolayısıyla özlediğimiz turnaların dönüşünü sağlayacaktır. Bu tartışmalarda çevreci eleştirmen, restorasyon çevreci eleştirisi yaklaşımıyla, sulak alanlara bakımımızı değiştirebilir; duyguları harekete geçiren edebiyatın gücünü ekosistem bilgisiyle kaynaştırarak tüm can damarları kesilip yok edilmiş “turna bataklıklarımızı” geri getirebilir. İşte dünya böyle bir edebiyat ve eleştiri anlayışını beklemektedir.

Kaynakça

- Callicott, B. J. (1989). *In defense of the land ethic: Essays in environmental philosophy*. Albany: SUNY Press.
- Carlson, A. (1981). Nature, aesthetic judgment, and objectivity. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 40, 15-27.
- Flader, S. L. ve Callicott, B. J. (1991). *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Freeman, S. (2018). *Saving Tarboo Creek: One family’s quest to heal the land*. (Çizimler, Susan Leopold Freeman). Portland, Oregon: Timber Press.
- Glotfelty, C. (1996). Introduction: Literary studies in an age of environmental crisis. C. Glotfelty ve H. Fromm (Ed.), *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology* (ss. xv-xxxvii). Athens, Georgia: The University of Georgia Press.
- House, F. (1999). *Totem Salmon: Life lessons from another species*. Boston, MA: Beacon Press.
- Kinsey, J. L. (1999). Through successive stages of the beautiful. C. Meine ve R. L. Knight (Ed.), *The essential Aldo Leopold: Quotations and commentaries* (ss.279-95). Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Leopold, A. (1999). Roadside prairies. J. B. Callicott ve E. T. Freyfogle (Ed.), *For the health of the land: Previously unpublished essays and other writings* (ss. 137-139). Washington, D.C.: Island Press.

- Leopold, A. (2013). *Bir kum yöresi almanağı*. Çev. U. Özdağ. (*A sand county almanac and sketches here and there*, 1949). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Meine, C. (1988). *Aldo Leopold: His life and work*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Meine, C. (2004). *Correction lines: Essays on land, Leopold, and conservation*. Washington, D.C.: Island Press.
- Meine, C. (2017). Restoration and “novel ecosystems”: Priority or paradox? *Annals of the Missouri Botanical Garden*. 102, 217–226.
- Opperman, S., Özdağ, U., Özkan, N., Slovic, S. (2011). A roundtable discussion on ecocriticism. S. Oppermann, U. Özdağ, N. Özkan, ve S. Slovic (Ed.), *The future of ecocriticism: New horizons* (ss. 459-479). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Özdağ, U. (2009). An essay on ecocriticism in ‘the century of restoring the earth.’ *Journal of American Studies of Turkey*, 30, 125-142.
- Özdağ, U. (2011a). Keeping alive the memory of Amik. S. Oppermann, U. Özdağ, N. Özkan, ve S. Slovic (Ed.), *The future of ecocriticism: New horizons* (ss. 118-135). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Özdağ, U. (2011b). Çevremizi Korumaya Bir Örnek: Scott Russel Sanders’in “Doğayı Koruma Bildirgesi.” *Bilim ve Aklın Aydınlanışında Eğitim*. 138-139, 37-45.
- Özdağ, U. (2014). *Çevreci eleştiriye giriş: Doğa, kültür, edebiyat* (2. baskı, 2017). Ankara: Ürün Yayınları.
- Reed, T.V. (2002). Toward an environmental justice ecocriticism. J. Adamson, M. M. Evans, R. Stein (Ed.), *The Environmental Justice Reader: Politics, Poetics, and Pedagogy*. (ss. 145-162). Tucson: University of Arizona Press.
- Saito, Y. (1998). The aesthetics of unscenic nature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 56.2, 101-111.
- Sanders, S. R. (2009). *A Conservationist Manifesto*. Bloomington: Indiana University Press.
- Sarı, M. (2018). *Vazgeçme: İnci kefali peşinde bir değişim yolculuğu*. İstanbul: Artisan Yayınlar.
- Zedler, J. B. (2006). The continuing challenge of restoration. C. Meine ve R. L. Knight (Ed.), *The essential Aldo Leopold: Quotations and commentaries* (ss. 116-126). Madison, WI: University of Wisconsin Press.

